

MIF – ADABIYOT SARCHASHMASI

Boboxonova Durdona Ermamat qizi

ToshDO‘TAU 2-kurs tayanch doktoranti

E-mail: redmidurdona@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada inson tarixiy tafakkuri hamda badiiy tasavvuri mahsuli bo‘lgan mif, mifologik obrazlar hamda ularning mohiyati haqida so‘z ketadi. Badiiy asarlarda ijodkorlar tomonidan miflardan qay darajada foydalanilganligi va bundan ko‘zlangan maqsadni ko‘rib chiqamiz. Nazariy fikrlarga misollar Chingiz Aytmatov hamda Bahodir Qobul asarlari misolida berilgan.

Kalit so‘zlar: mif, Shoxdor ona bug‘u, baliq, bola, jung-janglar, totemistik qarashlar, inonchlar.

Amerikalik olim Erix Fromm hamma bilishi shart bo‘lgan umumiy til, ramzlar tili – mif, umuman, badiiyatni sharhlashda eng zarur va yagona vositalardan biridir, deya ta’kidlaydi.

Bugun ibtidoiy davr deb baho beriladigan paytlarda ajdodlarimiz bizga qaraganda yuz karra ijodkorroq bo‘lgan. Minglab yillar avval ajdodlarimizning tafakkur tarzi “poetik mushohada” tarzida edi: ular hayotlari va tabiatdagi har bir narsani tasavvur qilgan tushunchalarining ramzi sifatida qabul qilardi. U vaqtlar osmon, suv, o‘simlik-u, quyosh, oy, yorug‘lik va zulmatning joni bor deb tushunishgan; kunduz o‘rnini tun egallarkan, ezgulik va yovuzlik kurashi ketyapti, deb o‘ylashgan [3:78].

Har qanday afsona zamiriga (u qaysi millatga tegishli ekanligidan qat’iy nazar) muhim hayotiy mazmun yashiringan bo‘ladi. Shu bois adabiy faoliyati davomida ularga murojaat etmagan ijodkor bo‘lmasa kerak. Chingiz Aytmatov ijodi buning yaqqol isbotidir. Adibning “Asrga tatigulik kun” romanidagi manqurt o‘g‘il afsonasi, “Oq kema” qissasidagi Shoxdor ona bug‘u rivoyati o‘quvchini shu asarlarga maftun qilib qo‘yadi. Ijodkorlarning miflardan foydalanishi haqida Jabbor Eshonqul shunday degan: “Bizningcha, har qanday ijodkor, hatto folklor haqida tushunchaga ega emasman, deb o‘ylagan taqdirida ham ongi, shuurida folklor an’analar yashaydi. O‘z ijodi davomida ayrimlari bilib, ayrimlari bilmay ham shu an’analariga suyanadi. Ya’ni badiiy ijod jarayonini biz folklordan ayro holda tasavvur eta olmaymiz” [3:78].

Kitobxon ham Chingiz Aytmatov ijodini folklor an’analarisiz tasavvur eta olmaydi. Fikrimiz isbotini adibning “Oq kema”, “Asrga tatigulik kun” asarlari tahlilida ko‘rib chiqamiz. Ayniqsa, “Oq kema” qissasida ramziy unsurlar, ramziylik yetakchi o‘rinda turadi. Yozuvchi qirg‘iz xalqi tarixi, tafakkuri, taqdiri bilan bog‘liq asotirlarga alohida e’tibor beradi, asardagi har bir jumla, har bir timsol ruhiyatimizga ta’sir etmay qolmaydi. 1970-yilda yozilgan, 7 qismdan iborat bo‘lgan qissada Shoxdor ona bug‘u, baliq, oq kema kabi ramzlar bor. Bulardan Shoxdor ona bug‘u mavzumizga aloqador bo‘lgan mifologik obraz va u ezgulik, yaxshilik, oliyjanoblik, mehr-oqibat va xalq ramzi. Qissada bolakay so‘nggi damda yetgan oq kema to‘kislik, mehr-oqibat, diydor ramzi bo‘lsa, baliq bola uchun erk va qudrat ma’nosini anglatadi. Xalq ramzi bo‘lgan Shoxdor ona bug‘u oxirgi qolgan qirg‘iz qizcha va bolani yo‘q qilish buyurilgan Baymoq kampirdan bolalarning jonini omon saqlashni so‘raydi, ularni o‘zining nobud bo‘lgan bolalari o‘rnida katta qilishini aytganda kampir ulardan yaxshilik qaytmasligini aytib ogohlantiradi, ammo bug‘u niyatidan qaytmaydi. Vaqt o‘tib

qirg'izlar yana el bo'lib, ular orasida o'zlarini Shoxdor ona bug'u avlodlari deb atovchilar ham ko'payadi. Bola e'tiqodida, ruhiyatida bunday qilingan yaxshilikka O'razqul va bobosi Mo'min chol tomonidan bug'uning kesilgan shoxlaridek (bu shoxlar uning xolasiga qo'ng'iroqli beshik olib kelishi kerak edi) berilgan javob keskin evrilish yasaydi va u baliq bo'lib oq kemaga, o'zining "Oq kema"si tomon suzib ketadi...

Yozilishi 1980-yilda tugatilgan Chingiz Aytmatovga chinkam kitobxon olqish va mehrini olib kelgan asar shubhasiz "Asrga tatigulik kun" romani. Romanda bizning izlanish uchun muhim bo'lgan detal bu – Ona Bayit qabristoni bilan bog'liq mif. Asarda tasvirlangan jung-janglar qo'liga tushgan o'g'lidan, uning manqurt holga kelganini bilganda ham ko'ngil uzib, tashlab ketolmagan, bolasiga bo'lgan cheksiz muhabbati tufayli halok bo'lgan ona tasvirini hech bir kitobxon ko'zida yilt etgan yoshsiz o'qimagan bo'lsa kerak.

Bu ikki asarlardan ko'zlangan maqsad xalq tarixi, uning ma'naviy dunyoqarashini ochib berish barobarida yurt ertasi qanday bo'lishi mumkinligini ko'rsatib berishdir.

Chingiz Aytmatov hamisha o'z yurti – qirg'iz diyorini tarannum etadi. Asarlarida voqealar ham mana shu ota yurtda, uning bag'rida sodir bo'ladi, otashqalb odamlari taqdirida ochib beriladi. Milliyatni, xalq diyonati, vijdonini unga teskari tushunchalar bilan ziddiyatda tasvirlaydiki, bunday jo'rovozlik kitobxonni "mixlab qo'yadi". O'zbek adabiyotida ham ota yurti madh etadigan, yoziqlarida ona Vatan sevgisi, qadrini his etish ufurib turadigan ijodkorlar talaygina. Bunday ijodkorlardan biri – Bahodir Qobul. Adib nazdida "ijodkor – tozalanmoqchi, tozalanuvchi, tozalangan, tozalovchidir". Asarlarini o'qigan inson mana shu ta'rifga ijodkorning o'zi nechog'lik munosibligini bilib oladi.

Mutaxassisligi bo'yicha ham tilshunos, ham adabiyotshunos bo'lgan adib ijodining aksarini kichik va o'rta epik janrlar – ijodkor ta'biri bilan esa bitiklar, qisqa bitiklar, uzun bitiklar tashkil etadi. Asarlarning nomlaridanoq milliyat, yurt madhi, ota-bobolar yodi seziladi: "Otachiroq", "Otahayot", "Otamozor", "Enabuloq", "Enashamol", "Enayo'l"...

Bahodir Qobul bitiklarida mifik tasvirlar, etimologik ma'lumotlar, diniy-e'tiqodiy tushuncha va inonchlar bir butun konsepsiya – milliy g'urur, mentalitetni ko'rsatish, ko'tarish uchun xizmat qiladi. O'zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov ayni shu xususiyatlarni hisobga olib adib haqida "Men uning yozganlarida Chingiz Aytmatov nafasini yangicha bir ruhda sezganday bo'ldim" [4:7], - degan. Adib asarlarida uchrovchi bolaligida ismi Oltin Su bo'lgan Samarqandning dovruqli o'g'li Mug'upta (keyinchalik Zardusht atalgan), Iskandar – Ruxshona sevgisi, ayiq va bo'ri bilan bog'liq totemistik qarashlar, suv, arg'imchoq, Ilmis (xalq orasida ins-jinsning nomi)ga aloqador inonchlar borki, ular yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi.

Turkiy xalqlar adabiyotida bo'ri ruhni uyg'otuvchi, yo'l boshlovchi, himoyachi obraz sanalishi ayon. Ayiq esa Bahodir Qobulda najot hamda inson ruhiyatida evrilish, tavba qilishga undovchilik vazifasini bajargan. O'tay ovchi katta pul evaziga ayiq bolasini o'ldirib, ona ayiqni yarador qiladi. Yaralangan ona ayiq bir muddatdan so'ng uni ta'qib qila boshlaydi. Avvaliga tunda ko'rganida ko'zimga ko'rindi, deydi, so'ng qizi, qishloqdoshlari ham kunora ko'ra boshlagach unga ayiq bilan yuzma-yuz bo'lishi kerakligi, yo'qsa uning kasriga butun oilasi yoki qishloq qolishi aytiladi. Ovchi o'shanda chala qolgan ishini tugatmoqchi bo'ladi, ammo "... mendan uch qadam narida o'sha ona ayiq turibdi. Qo'shotarni qo'lga olgan edim ona ayiq bir urib uchirib yubordi. Menga bunchalik tez yaqinlashganiga haligacha aqlim yetmaydi. Jon holatda pichoqqa yopishdim. Belbog'da qini bor-u o'zi yo'q. Shunda o'limni bo'ynimga oldim. Ayiq esa men tomonga bir qadam tashladi-yu to'xtadi. Ko'zini ko'zimdan olmaydi. Oradan ancha vaqt o'tgach, ayiq o'rnidan turdi. Burildi-yu ketdi. Sahardan shomgacha ayiqning oldida tiz cho'kib o'tirdim. Sochlarim oppoq bo'lib ketganligini yuzimni suvda yuvganimda bildim. Bir kun bir umrga teng bo'ldi" [4:436]. Ayiqning

bu xatti-harakati ovchi uchun haqorat bo'lib tuyiladi. Bu haqorat ovchilikni kasb etganidan buyon jonivorlarga yetkazgan ziyoni uchun jazo bo'ladi. Jazoning ayiq tomonidan berilishiga sabab esa shu hudud odamlari qarashlari bilan bog'liq: ayiq otish og'ir gunoh. Sababi ocharchilik yillari shu hudud odamlari ayiq go'shti bilan omon qolgan va oqsoqollar "omonlik kelsa, ayiq otganning yuziga qaramanglar" - , deyishgan edi.

Arg'imchoq bilan bog'liq inonchlar ham o'ziga xos. Unga ko'ra "Arg'imchoq uchganning gunohi to'kiladi. Uchirganning ham. Tushida arg'imchoq uchgan Jannatga tushadi. Arg'imchoq uchganning oyoqlari ostida farishtalar yuradi..."[4:563].

Arg'imchoqlar mevali daraxtlarga, jiydalarning shoxlariga osiladi. Ayniqsa, bo'yi yetgan qizlar, niyati ijobatini kutgan ayollar arg'imchoqqa boshqacha qaragan: "Bolasi nopoyid bo'lmagan-uchmagan, bir er, bir ro'zg'or ko'rgan ayollarning arg'imchoq uchirishini ne-ne qizlar orzu qilmasdilar" [4:464].

Ikkala adib asarlarida bu kabi ohori to'kilmagan obrazlar, qarashlar yetarlicha. Shunisi aniqki, bunday obrazlar asar badiiyatini oshiradi; kitobxonda qiziqish uyg'otish bilan birga o'tmish va bugunni bog'laydi; syujetning jonli va ta'sirli bo'lishiga xizmat qiladi; bunday asar ramziylik va falsafiylik kasb etadi; ayniqsa, bunday tasvirlarda milliy o'zlik, mentalitet bo'rtib turadi.

Takrorlab charchamagan sarchashmaga yana qaytamiz: buloq ham bir yerda to'xtab qolib, boshqa yerdan yangidan ko'z ochishi mumkin bo'lganidek, yuqorida ko'rgan miflar, inochlar yangi-yangi asarlarda o'zining yangi umrini boshlaydi.

Demak, bundan ko'rinib turibdiki, miflar va mifologik timsollar ko'hna dunyo qatlamida muqaddas sanalib, xalq ichida, xalq orasida og'izdan og'izga o'tib, qayta-qayta qalamga olingan va bu jarayon hali yana davom etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Sulaymonov M. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Namangan, 2004.
2. Hammualliflikda: Qadimgi davr folklori. – Toshkent, 2009.
3. Eshonqulov J. Folklor – millatning boqiy tarixi // "Yoshlik" jurnali. – Toshkent, 2014. – 8-son.
4. B. Qobul "Otachiroq" ("Otamozor" hikoyasidan). – T.: "Mashhur-Press". 2021.